

וּלְחַתְּתֵם לָכֶם בַּיּוֹם הָרִאשׁוֹן פְּרִי עֵץ הָדָר כַּפֹּת תְּמָרִים וְעֵגֶר
עֵץ עֵבֶת וְעֵרְבֵי נָחַל וּשְׂמַחְתֶּם לִפְנֵי ה' אֱלֹהֵיכֶם שִׁבְעַת יָמִים
(ויקרא כג ז)

הליכות המועדים

קיצור

הלכות ארבעה מינים

מלווה בתמונות מאירות עינים

פסקי הלכה מסודרים וערוכים
על פי שולחן ערוך והרמ"א
בשילוב דברי המשנ"ב ורבתינו הפוסקים
ובתוספת הלכות רבות ונחוצות

מאת

הרב מנחם מנדל פומרנץ

ראש ביהמ"ד להלכה "עוז והדר"

יוצא לאור עם הוספות חשובות
כמפורט בשער השני
בהוצאת ממלכת התורה "עוז והדר"
חודש הרחמים והסליחות ה'תשע"ג

פרק ב

לולב

פתיחה

נאמר בתורה (ויקרא כג מ) 'ולקחתם לכם ביום הראשון וגו' כפות תמרים'. וקיבלו חז"ל שהכוונה ללולב [כמובא לעיל בפרק א'], וכלשון הרמב"ם (לולב פ"ז ה"א): כפות תמרים האמורות בתורה הן חריות של דקל כשיצמחו קודם שיתפרדו העלין לכאן ולכאן אלא כשיהיה כמו שרביט והוא הנקרא לולב^א.

הלולב הינו ענף של עץ הדקל המגדל תמרים¹, ודרך גידול ענפיו הוא שבתחילה יוצא ענף מלב הדקל - ממרכז העץ, כשכל העלים צמודים לשדרה המרכזית, ובמשך הזמן הולכים ונפתחים העלים וגם הענפים נוטים לצדדים ומתקשים כעץ, ועולים ענפים חדשים במרכז הדקל. וכל עוד שהענף סגור הרי הוא נקרא לולב².

א. וראה עוד לשון שלטי הגבורים (ג. ס"ג א) בשם הרי"א^ז: 'כפות תמרים' זהו ענף מענפי הדקל הפנימיים שהם בתוך ליבו של הדקל, והוא הנקרא מפוזרים.

בזמנינו, כדי להגדיל את היבול, יש ממגדלי הלולבים שכבר באמצע החורף קוטפים את הלולבים שגדלו, וכך ליבת הדקל מצמיחה שוב לולבים חדשים ושוב קוטפים וצומחים עוד, [בחורף צומחים מעט לולבים, ובקיץ צומחים יותר]. כדי לשמור על רעננותם, שומרים את הלולבים בחדרי קירור מיוחדים שיש שם פיזור אויר לח. מומחיות מיוחדת נדרשת לדעת את הזמן המדויק לקצירת הלולב, שכן עליו להיות בשל דיו, אך לא יותר מדי, שכן אז התימות עלולה להיפתח אפילו אחרי הלקיטה.

• דקל שאינו מוציא פירות

א. יש אומרים שיש ליטול לולב דוקא מאילן הראוי לעשות תמרים, כפי שמשמע מפשטות לשון הכתוב 'כפות תמרים', אך לא מאילן שאינו מגדל פירות או שמגדל פירות שאינם ראויים לאכילה². אמנם דעת רוב הפוסקים, וכן מנהג העולם, ליטול לולב אף מאילן שאינו עושה פירות³.
וכן לולב של דקל זכר כשר⁴.

• זנים שונים

ב. כל זני הדקל כשרים ללולב⁵, אולם יש מיני עצים הניטעים לנוי והם דומים

בזמנינו ההרכבה היא ע"י העברת אבקה מדקל הזכר לדקל הנקבה [ע"י הרוח או ע"י חרקים או בידיים] ועי"ז גדלים פירות התמר המתוקים. וכתב החזון איש (כלאים סי' ב ס"ק יח) לענין לולב הבא מדקל נקבה, שכיון שמותר בהרכבה עם דקל זכר, הרי שמין אחד הם ונקרא כפות תמרים, והוא כשר למצוה. וכן יש ללמוד מדברי רבנו בחיי (שמות טו כז) שפירש מה שכתבה התורה 'תמרים' בלשון רבים לפי שהם שנים, זכר ונקבה. ומוכח מדבריו שכוונת התורה ב'כפות תמרים' היא גם על הזכר וגם על הנקבה.

ה. ראה ברבנו בחיי (שמות טו כז) בשם ספר הבהיר: ולא עוד אלא בתמרים יש שבעים מינים דכתיב 'ושבעים תמרים', ולא היו דומים זה לזה ופעולות זה אינו דומה לזה וטעם זה אינו דומה לזה, ע"כ. וכן בספר חסד לאברהם (מעין ז נהר ז): ודע כי ל' מיני פירות אילן נבראו בעולם, ומכל מין ומין יש הרבה מינים, כמו שאמרו רז"ל על פסוק ושבועים תמרים, שבעים מיני תמרים. ע"כ. ואף בזמנינו ידוע על כמה וכמה זני דקל שכולם כשרים ללולב, הן המבוקש ביותר ללולב הוא דרי, ויש גם זהידי, חיאני, ברהי, ועוד. הלולבים המיובאים מאל עריש הם מזן זוג'דני (פרי עץ הדר).

ב. ראה שו"ת שאלת שלמה (סי' סג). ועי' צפנת פענח (לולב פ"ז ה"א) שכתב שנחלקו בזה רבי טרפון ורבי עקיבא בירושלמי (פ"ג ה"א), לדעת ר"ט צריך שיהיה הלולב מדקל שעושה תמרים ולדעת ר"ע אין צריך רק שיהיה עליו שם דקל. [ולפ"ז פסק בשו"ת יחוה דעת (ח"א סי' טז) שלולב מדקל שאינו עושה פירות כשר, לפי הכלל שהלכה כרבי עקיבא מחבריו].

ג. חתם סופר (לד: ד"ה רבי ישמעאל), שו"ת בנין ציון (סי' כא-כב), וכתב בשם המנחת אלעזר שכן המנהג [ופסק כן אע"פ שזקינו בעל השם שלמה ואביו בעל הדרכי תשובה היו מחזירים אחר לולב ממקומות שמגדלים תמרים], שו"ת הר צבי (ח"ב סי' קח), שו"ת רבי עקיבא יוסף (סי' תג), מעיל שמואל (פסחים לט). ודעת האגרות משה (אורח ח"ד סי' כא אות ז) שכל שהוא מין שיכול לעשות פירות, אף שאילן זה אינו עושה פירות הוא כשר, אולם מין שאינו עושה פירות פסול. וראה עוד להלן שיש דעות שמכשירים אפילו בזן הקנרי שפירותיו אינם ראויים למאכל.

ד. שני מינים יש בעץ הדקל, זכר ונקבה, וכל אחד מהם לבדו אינו מגדל תמרים טובים רק בהרכבתם יחד, והדברים כבר נזכרים בחז"ל (ראה פסחים נו. וברש"י שם).

פרק ב - לולב

לדקל³, והם אינם בכלל דקל ופסולים למצות לולב.

ג. נחלקו הפוסקים לגבי כשרותו של דקל קנרי שהוא שונה מעט במבנהו בצורת גידול העץ ובלולב עצמו מעצי דקל אחרים¹. ויש אומרים שראוי להחמיר ולא ליטלו. אך אם נטל לולב ואח"כ נודע לו שהוא לולב הקנרי, יטול שוב לולב אחר אך לא יברך על השני².

מסימני הלולב הקנרי: (1) עליו סמוכים האחד לשני בחיבורם, כלומר, הם יותר צפופים אחד לשני. (2) בדרך כלל הוא בהיר יותר מלולב התמר. (3) כשאוחזים אותו עם השדרה כלפי מטה, הלולב מתקפל כמין קשת, ושדרו אינו יציב מספיק. (4) התמרים שלו קטנים ופחות טובים. (5) הגזע של הדקל עבה ונמוך והענפים נוטים כלפי מטה⁴.

ואילו לולב התמר המצוי:
(1) עליו מרוחקים מעט זה מזה בחיבורם. (2) יותר ירוק. (3) שדרתו חזקה יותר ואינה מתכופפת בקלות. (4) פירותיו מתוקים וטובים. (5) גזעו גבוה וצר והענפים אינם נוטים כ"כ למטה⁵.

(סי' ל) לפסול.
ז. מבית לוי (ח"ב הל' לולב אות יג). וכן דעת הגר"י קנייבסקי (ארחות רבינו ח"ב עמ' רלה), הגר"ש אלישיב, הגר"ח קנייבסקי (הלכות חג בחג פ"ג הערה 54) ותשובות והנהגות (ח"ג סי' קפא לולב אות ו) שיש להחמיר מספק.

1. דעת הגר"ז אויערבאך (הליכות שלמה ד' מינים ס"ט) וציץ אליעזר (ח"ח סי' כב) ויביע אומר (ח"ט סי' סד), והגר"י פ"שר (הליכות אבן ישראל) להכשיר, שהרי זה בכלל 'כפות תמרים', שאף הוא אחד מזני הדקל. ודעת האגרות משה (או"ח ח"ד סי' כא אות ז וסי' קכג) וש"ת שארית ישראל

ד. הקונה לולב מן השוק אינו צריך לטרוח לברר ע"י מומחה שמא הוא מזן הקנרי¹, ויש שכתבו שביום הראשון שהוא חיוב מן התורה [או בשאר ימים סמוך למקום המקדש - לדעת הסוברים כן, ראה לעיל (פ"א ס"ג)] יש מקום להחמיר לחקור ולוודא שאינו לולב קנרי^ט.

• לולב מהודר ומובחר

- ד. לולב מהודר, הוא לולב שיש בו את המעלות הבאות:²
- [א] שיהיו העלים והשדרה לחים מתחילתם ועד סופם.
- [ב] שיהיה נאה ומהודר בתוארו ובגידולו, ויהיה ישר בגידולו בלי שום נטייה ועקמומיות לאחד הצדדים, ולא יהיה כפוף בראשו כלל.
- [ג] שלא יקטם מהעלה העליון כלום.
- [ד] שלא יסדק העלה העליון.
- [ה] שהעלים יהיו צמודים ודבוקים כגוף אחד, וכשמנענע את הלולב יפרדו זה מזה^א.
- [ו] שלא יהיה בו חשש מורכב ממין אחר.
- [ז] שלא יהיו בראש הלולב שני עלים אלא עלה אחד, אלא אם כן שני העלים מחוברים זה לזה עם קור"א^ב.
- [ח] שלא גדל בעציץ שאינו נקוב^ג.

• שיעור הלולב

ה. שיעור השדרה של הלולב הוא ארבעה טפחים, לפי שההדס והערבה שיעורם שלשה טפחים, ושדרו של לולב צריך שיצא מן ההדסים והערבות טפח כדי לנענע

[קליפה חומה דקה העוטפת את הלולב] עד שיפריד העלים [מלבד העלים העליונים שאותם לא יפריד וכדלהלן אות ז]. אולם ראה בשדי חמד (מערכת ד' מינים ס"ב אות א) שזהו רק למנהג בני אשכנז שנקטו שעיקר הנענוע הוא כסכוס העלים, אך בני ספרד נקטו לעיקר **הנענוע הוא הולכה והבאה** ולא בעינן כסכוס העלים, ומדקדקים מאד שיהיו עלי הלולב העליונים מחוברים **היטב ולא יתפרדו כלל**.

יב. ראה להלן סעיף כ"ג.

יג. הוספת החיים וברכה (אות טו), וכ"כ באלף המגן (סי' תרמו ס"א אות ז) לענין הדס [וכנראה לענין לולב לא כתב כן כי אין זה מצוי שנוטעים דקל בעציץ שאינו נקוב], ועיי"ש בקו"א שיש פוסקים המתירים ובודאי יש לסמוך עליהם בשעת הדחק, אלא שלכתחילה נכון להחמיר.

ח. שכל הלובים הניטעים לסחורה לצורך ארבעה מינים הינם מזנים הכשרים ללא פקפוק ולא מזן הקנרי, ואין צריך לחשוש למיעוטא שמא באו מגינות נוי וכדו'. ואף אם נחשיב זה לספק, הרי גם עצם פסולו הוי ספק, והוי ספק ספיקא, ואף על פי שאפשר לברר הדבר על ידי מומחה, מ"מ בספק ספיקא אין צריך לברר. יביע אומר (ח"ט סי' סד אות ב).

ט. הגר"ש דבליצקי (משוש כל הארץ הערה כג).

י. אלף המגן (סי' תרמה ס"ב).

יא. אבל אם העלים צמודים לשדרה ואין נפרדים אף כשמנענע, אין נכון ליטלו, שאי אפשר לקיים בו מצות נענוע כהלכה שהוא כסכוס העלים כמש"כ הרמ"א בסימן תרנ"א (ס"ט). ומטעם זה כתב בבכורי יעקב (סי' תרמה סק"א) שלא יטול לולב שכל עליו מחוברים בקור"א

פרק ב - לולב

בו"ד⁶. השיעור הוא בשדרה ולא בעלים היוצאים מן השדרה בראשו כי הם אינם מצטרפים לשיעור⁷.

- ו. שיעור ארבעה טפחים במידות זמנינו: לפי שיעור חזו"א 40 ס"מ ולכל הפחות 39 ס"מ^ט. לפי שיעור הגרא"ח נאה 32.7 ס"מ ולכל הפחות 32 ס"מ^י.
- בדיעבד די אם יהיה הלולב 32.5 ס"מ לדעת החזו"א, 26.7 ס"מ לדעת הגרא"ח נאה^{י"ח}.
- ז. יש אומרים ששיעור ארבעה טפחים בלולב, נמדד רק ממקום שמתחילים לצאת עלי הלולב בשדרה, ומאחר שמצוי שבמקום שנתלש מן הדקל, השדרה מגולה ללא

וכן דעת הקרית ספר (לולב פ"ו). אמנם בערוך לנר (נדה כו: וכו' בשו"ת שלו, בנין ציון סי' לג) כתב שהטפח הנוסף בלולב הוא מדרבנן, שהרי אמרו בגמרא שהוא כדי לנענע, ונענוע הוא מדרבנן ואינו מעכב כמ"ש בגמרא (לד:), ובזה ביאר דברי רבנו ישעיה שהביא הברכי יוסף (סי' תרמט סק"ה) שמי שאין לו אלא לולב של ג' טפחים יטלו ויברך עליו, כיון שמדאורייתא יוצא יד"ח בשיעור זה, וכ"כ בשו"ת חסד לאברהם (מהדורא תנינא סי' עו), והסכים עמם בשדי חמד (מערכת הלמ"ד כלל קמא אות עג). וראה עוד להלן בהקדמה לפרק ט'.

טו. משנ"ב (סי' תרנ סק"ב).

טז. שיעורין של תורה (שיעורי המצוות אות ו).

יז. שיעורי תורה (סי' ג ס"מ).

יח. כמבואר במשנ"ב (סי' תרנ סק"ח) שבדיעבד די שהלולב יהיה י"ג גודלין ושליש, ששיעורים אלו משערים בטפחים קטנים, דהיינו שאמה בת חמשה טפחים מחלקים אותה לשש וכל חלק [שהוא שלשה גודלין ושליש] נחשב כטפח, כמבואר בגמרא (לב:).

י"ד. גמרא (לב:) ופי' רש"י שם, שהיוצא מהלולב למעלה מהאגד של ההדסים והערבות הוא המנענע, וראה לשון רבינו מנוח (לולב פ"ז ה"ט): ואמרינן בתוספתא כשאתה מנענעו יתנענעו ראשו והוציו, פי' דמצוה הוא שהוא ארוך כל כך שבשעה שיליכנו ויביאנו ויעלנו ויורידנו יתנענעו ראשו והוציו, והיינו דבעינן שיהא שדרת הלולב יוצא מן ההדס טפח, דבהכי קים להו לרבנן שיתנענעו ראשו והוציו, ומ"מ כל עוד שהוא ארוך יותר הוא נאות וראוי לנענע בו. ע"כ. והרמב"ם בפ"י המשניות פירש שכדי לנענע היינו שהלולב יצא טפח למטה מן ההדסים והערבות כדי לאחוז בו ולנענע. [וראה בשפת אמת (לב:) שמדברי הרמב"ם בחיבורו (פ"ז ה"ח) נראה שחזר בו מפירוש זה. וראה עוד להלן (סי' י"ז) שיש דעה שע"פ הזהור צריך שיהיה טפח מלמטה].

בלבוש (סי' תרט) כתב שהשיעורים הללו של לולב הדס וערבה כן קיבלו חז"ל הלכה למשה מסיני. ובשו"ת דברי יציב (סי' רסט) הביא שהפני יהושע (י: ס"ל שדעת התוס' שם שהטפח היתר בלולב הוא דאורייתא